

УДК 343.1

ПРАВОВА ГЕНЕЗА ПІДТРИМАННЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ Й СУБ'ЄКТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Крайнікова О.В., юрист,
прокурор

Херсонська місцева прокуратура Херсонської області

У статті подано тлумачення поняття «обвинувачення», окреслено підходи до його праворозуміння, визначено суб'єктів, на яких покладено функцію підтримання обвинувачення в суді, розкрито порядок її реалізації, визначено прогалини законодавчого регулювання інституту підтримання обвинувачення в суді.

Ключові слова: обвинувачення, кримінальне судочинство, прокурор, державне обвинувачення, потерпілий, підтримання обвинувачення в суді.

В статье представлено толкование понятия «обвинение», обозначены подходы к его правопониманию, определены субъекты, на которых возложена функция поддержания обвинения в суде, раскрыт порядок ее реализации, определены пробелы законодательного регулирования института поддержания обвинения в суде.

Ключевые слова: обвинение, уголовное судопроизводство, прокурор, государственное обвинение, потерпевший, поддержание государственного обвинения.

Krainikova O.V. LEGAL GENESIS OF THE MAINTENANCE OF PUBLIC PROSECUTION AND SUBJECT OF ITS REALIZATION

The article presents the interpretation of the term “prosecution”, marked the approaches to his legal thinking, identified the subjects entrusted with maintenance of the charges in court, revealed the procedure of implementation, identified the gaps of legislative regulation of the Institute of maintaining the charge in court.

Key words: charge, criminal proceedings, prosecutor, public prosecution, victim, maintenance of public prosecution.

Ступінь розробленості проблеми. Питанням удосконалення інституту підтримання обвинувачення в кримінальному судочинстві в юридичній літературі завжди приділялась велика увага. Вагомий внесок у дослідження інституту підтримання обвинувачення в суді як функції в кримінальному процесі зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: С. Альперт, В. Бож'єв, П. Давидов, Р. Девіс, В. Зеленецький, С. Кат'кало, Б. Парадєєв, А. Рівлін, Д. Стифен, М. Шумило та ін.

Мета статті – подати тлумачення поняття «обвинувачення», окреслити підходи до його праворозуміння, визначити суб'єктів, на яких покладено функцію підтримання обвинувачення в суді, розкрити порядок її реалізації, з'ясувати прогалини законодавчого регулювання інституту підтримання обвинувачення в суді.

Виклад основного матеріалу. До прийняття в редакції 2012 р. Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України термін «обвинувачення» використовувався в багатьох статтях процесуального кодексу, але трактування його змісту законодавцем не надавалось. Вітчизняні науковці по-різному підходили до тлумачення терміна «обвинувачення», однак найбільш широкого розповсюдження набув його поділ на обвинувачення в матеріально-правовому значенні та обвинувачення в процесуальному значенні.

Під обвинуваченням у матеріально-правовому значенні мається на увазі сукупність установлених у кримінальному провадженні й таких, що ставляться обвинуваченому у вину, суспільно небезпечних і протиправних фактів, що становлять сутність конкретного складу злочину. У процесуальному значенні

обвинувачення розуміють як основу на законі процесуальну діяльність компетентних органів і осіб щодо викриття обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому злочину та обґрунтування його кримінальної відповідальності з метою його публічного засудження [12, с. 6–7].

У п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України закріплено поняття «**обвинувачення**», під яким розуміють твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, установленому КПК України; у п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України використовується поняття «**державне обвинувачення**» – процесуальна діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [2, с. 4–5].

Аналіз вищевикладених правових визначень категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення» дає підстави стверджувати, що і КПК України в редакції 2012 р. зроблено спробу закріпити одразу й матеріально-правове, і процесуальне значення терміна «обвинувачення» (останнє в аспекті державного обвинувачення, яке визначено як «процесуальна діяльність прокурора»).

Не можна погодитись із позицією законодавця, який зводить процесуальний підхід до визначення категорії «обвинувачення» лише як до «процесуальної діяльності прокурора». Аналіз норм КПК України дає змогу виділити кількох суб'єктів реалізації функції підтримання обвинувачення в кримінальному судочинстві. Звісно, основним суб'єктом реалізації функції підтримання обвинувачення в суді є

прокурор, який підтримує його від імені держави. Однак в окремих випадках реалізація названої функції покладається на потерпілого, котрий самостійно або за допомогою представника продовжує підтримувати обвинувачення.

Розглянемо порядок реалізації функції підтримання обвинувачення в суді окремо кожного із зазначених суб'єктів.

Функція обвинувачення посідає одне з важливих місць не тільки серед функцій прокуратури, а й у системі кримінально-процесуальних функцій. Без обвинувачення кримінальний процес був би безпредметним, а тому й не потрібним. Саме обвинувачення породжує існування інших функцій і їх розвиток (наприклад, захисту, правосуддя, вирішення справи по суті тощо) [13, с. 175].

Історично склалося, що з початку свого зародження підтримання обвинувачення щодо особи покладалось на потерпілого й лише поступово передавалося в руки публічної влади.

У Конституції України підтримання державного обвинувачення в суді постановлено на перше місце серед інших функцій прокуратури [1]. Це певною мірою відображає підходи Європейського співтовариства до ролі прокурора, який передусім розглядається як державний обвинувач у системі кримінального судочинства [10, с. 30].

Ст. 22 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що прокурор підтримує державне обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами й виконуючи обов'язки, передбачені КПК України [3, с. 1]. Пунктом 15 ч. 2 ст. 36 КПК України передбачено, що прокурор уповноважений підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення в порядку, установленому КПК України [2, с. 24].

Поряд з цим ні КПК України, ні Закон України «Про прокуратуру» не містять визначення поняття «підтримання державного обвинувачення в суді». Натомість закріплене в КПК України поняття «державне обвинувачення» охоплює лише процесуальну діяльність прокурора в судовому провадженні.

Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК України, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення в учиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування [2, с. 69]. З огляду на викладене можна зробити висновок, що державне обвинувачення щодо конкретної особи виникає ще на стадії досудового розслідування, тому зведення державного обвинувачення лише до діяльності прокурора щодо доведення перед судом обвинувачення є не зовсім точним.

У юридичній літературі дедалі частіше наголошується на тому, що повне розуміння категорії «державне обвинувачення» можна отримати лише в зіставленні його з таким поняттям, як «кримінальне переслідування» [3, с. 115].

На сьогодні КПК України не містить визначення категорії «кримінальне пересліду-

вання». Правове визначення категорії «кримінальне переслідування» сформульовано лише в Концепції реформування кримінальної юстиції України (далі – Концепція), затвердженій Указом Президента України від 08 квітня 2008 р. Концепцією визначено кримінальне переслідування як виключну процесуальну функцію прокурора, яка полягає у висуненні від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі в перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній і касаційній інстанціях [4, с. 1].

Науковці визначають функцію кримінального переслідування як процесуальну діяльність уповноважених органів (осіб), яка здійснюється шляхом виявлення та дослідження доказів, що встановлюють подію злочину, винуватість особи, яка його скоїла, обставини, що обтяжують її відповідальність, а також обґрунтованість обвинувачення на стадії досудового розслідування й підтримання його перед судом у судовому розгляді.

Під час зіставлення теоретичного поняття «кримінальне переслідування» й закріпленого в Концепції можна зробити висновок, що перше є більш широким поняттям. Останнє ж, навпаки, є більш подібним саме до сутності поняття «державне обвинувачення», а інститут підтримання державного обвинувачення в суді виступатиме як одна з форм державного обвинувачення.

Водночас не варто зводити процесуальну діяльність щодо доведення вини обвинуваченого перед судом лише до поняття «підтримання державного обвинувачення», суб'єктом реалізації якого є прокурор.

Перше місце в діяльності державного обвинувача в суді посідає не захист прав потерпілого, а обґрунтоване обвинувачення щодо конкретної особи, доведеність перед судом учинення нею кримінально караного діяння та забезпечення притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Варто констатувати, що за таких обставин, потерпілому нерідко доводиться обмежуватись моральною сатисфакцією того, що винна особа понесла певне покарання. Матеріальне ж відшкодування за заподіяну шкоду навіть у випадках, коли воно призначається, часто не відповідає справедливому й достатньому розміру шкоди, а в деяких випадках узагалі не виплачується.

З метою гарантування прав осіб, котрі зазнали шкоди від злочину, у 2001 р. до КПК України було внесено низку змін, за якими потерпілий отримав право підтримувати обвинувачення й вимагати продовження судового розгляду у випадку відмови прокурора від обвинувачення та зміни прокурором обвинувачення за таких обставин, коли державним обвинувачем ставиться питання про необхідність застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшення обсягу обвинувачення. Однак правовий механізм реалізації цього права досі не є досконалим.

Ст. 340 КПК України передбачено, що у випадку, коли в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що висунуте особі обвинувачення не підтверджується, він повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення та викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захисникові, потерпілому, його представникові й законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження [2, с. 203–204].

Під відмовою прокурора від підтримання державного обвинувачення в літературі розуміють особливий процесуальний інститут, який регламентує зупинення прокурором відповідної активної діяльності в напрямі обвинувачення, розпочатої на стадії досудового слідства [11, с. 8]. Відмова від обвинувачення спричиняє припинення функції підтримання державного обвинувачення.

Також прокурор може скористатись правом, передбаченим у ст. 338 КПК України, і змінити раніше висунуте особі обвинувачення під час судового розгляду. При цьому в новому обвинувальному акті прокурор може ставити питання і про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин чи зменшення обсягу обвинувачення [2, с. 202–203].

І в першому, і в другому випадках право підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі отримує потерпілий самостійно або за допомогою представника. Відповідно до ч. 5 ст. 340 КПК України, кримінальне провадження за таких обставин набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення [2, с. 204].

Указаний підхід до закріплення статусу потерпілого, який продовжує підтримувати раніше висунуте обвинувачення, є досить формальним.

Юридична сутність кримінального провадження у формі приватного обвинувачення полягає в тому, що воно ініціюється лише потерпілим від цього злочину. Роль держави полягає в тому, щоб провести досудове розслідування та здійснити правосуддя. Процесуальна діяльність щодо доведення вини особи перед судом покладена на прокурора, а не на потерпілого. Особливість кримінального провадження у формі приватного обвинувачення на стадії судового розгляду полягає в тому, що в таких кримінальних провадженнях кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення мають передусім волевиявлення потерпілого, його оцінка діяння та особи того, хто його скоїв [14, с. 243]. Відповідно, відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Що ж стосується процесуального порядку реалізації потерпілим функції підтримання обвинувачення в суді, то він залишається поза увагою законодавця. Невирішеним є і питання правової природи обвинувальної діяльності потерпілого в суді. Однозначно

можна зробити висновок, що така діяльність є специфічним видом підтримання обвинувачення в суді й уже не є державним (публічним) видом.

Підтримання державного обвинувачення означає процесуальну та публічну діяльність прокурора в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. Потерпілий не є представником держави й публічних (суспільних) інтересів, він здійснює підтримання висунутого раніше обвинувачення виключно з власних (приватних) інтересів.

Разом із тим не можна називати таке обвинувачення приватним, оскільки обвинувальний акт щодо конкретної особи складається слідчим, після чого затверджується прокурором або ж складається прокурором самостійно, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим. Таке обвинувачення висувається особі в чітко визначеному порядку та має характер публічного обвинувачення. Потерпілий не уповноважений змінювати матеріальний зміст обвинувачення, що було сформульоване державою [8, с. 148].

Незважаючи на законодавче визначення статусу процесуальної діяльності потерпілого щодо підтримання обвинувачення в суді в разі відмови прокурора від державного обвинувачення або його зміни у бік «пом'якшення», його не можна назвати публічно-приватним, оскільки матеріальний зміст обвинувачення залишається тим самим, що був раніше сформульований і затверджений в обвинувальному акті прокурором. У процесуальному сенсі змінюється лише суб'єкт, який продовжує підтримувати раніше висунуте обвинувачення в суді. Потерпілий у силу його процесуального статусу не має повноважень, наданих кримінально-процесуальним законом прокурору, і тому не може повноцінно замінити прокурора в підтриманні обвинувачення в суді.

У науковій літературі для виокремлення обвинувачення зі змішаною природою було запропоноване поняття субсидіарного обвинувачення. Розуміння цього терміна не є однозначним. Слушною є думка А. Александрова, який вважає, що субсидіарне обвинувачення виникає тоді, коли за відмови прокурора від обвинувачення потерпілий продовжує викрикувати обвинуваченого в учиненні злочину, не виходячи за межі обвинувачення, від якого відмовився прокурор [7, с. 78].

Цікавою є думка О. Герасимчука, котрий на підставі аналізу різних підходів до розуміння діяльності потерпілого щодо підтримання обвинувачення в суді виділяє такі його форми: «обвинувачення, підтримане потерпілим після зміни його прокурором» і «обвинувачення, підтримане потерпілим після відмови прокурора від обвинувачення» [9, с. 83]. Указана позиція потребує доопрацювання, однак на сьогодні найбільш повно відображає сутність підтримуваного потерпілим обвинувачення в суді.

Із викладеного вбачається, що законодавцем здійснено лише формальний підхід до закріплення процесуального статусу потерпілого під час реалізації ним функції підтриман-

ня обвинувачення в суді. Визначена нормами КПК України природа подібного роду обвинувальної діяльності потерпілого в суді не є виправданою, загалом суперечить правовій природі кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Отже, під час розроблення змін до КПК України потрібно внести ґрунтовні зміни в закріплення процесуального статусу потерпілого під час реалізації ним функції підтримання обвинувачення в суді, чітко визначити його права й обов'язки як сторони обвинувачення, а також більш виважено підійти до закріплення природи названої обвинувальної діяльності. Під час розроблення проекту відповідних змін треба використовувати теоретичні надбання провідних українських і зарубіжних учених-процесуалістів, а також ураховувати практику реалізації потерпілим функції підтримання обвинувачення в суді.

Висновки. З огляду на викладене можна зробити висновок, що правове закріплення інституту підтримання обвинувачення в суді має значну кількість прогалин і зводиться лише до поняття «державне обвинувачення» як процесуальної діяльності прокурора щодо доведення вини особи в учиненні інкримінованого злочину перед судом. Водночас законодавче визначення поняття «державне обвинувачення» є досить звуженим і за своєю сутністю розкриває зміст поняття «підтримання державного обвинувачення». Поняття «підтримання обвинувачення в суді» взагалі не розкривається в нормах чинного законодавства. З огляду на викладене доцільно внести зміни до КПК України, а саме: у п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України змінити визначення з «державне обвинувачення» на «підтримання державного обвинувачення» й викласти його в такій редакції: «Підтримання державного обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення». Правовий статус потерпілого під час реалізації ним функції підтримання обвинувачення в суді є розмитим, що зводить нанівець можливість використання ним наданих йому законом прав щодо підтримання обвинувачення в суді.

Указане свідчить про необхідність унесення концептуальних змін у правове регулювання інституту підтримання обвинувачення в суді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України станом на 01 січня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. / Верховна Рада України. – К. : Міністерство юстиції України, 2012. – 398 с.
3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print1443624498321154>.
4. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
6. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54012.
7. Александров А.С. Субсидиарный уголовный иск / А.С. Александров // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 78.
8. Герасимчук О.П. Діяльність потерпілого при зміні та відмові прокурора від обвинувачення / О.П. Герасимчук // Наукові записки. Серія «Право». – Вип. 7. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. – С. 145–152.
9. Герасимчук О. Захист прав потерпілого при зміні та відмові прокурора від обвинувачення / О. Герасимчук // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 4. – С. 80–85.
10. Долежан В. Деякі проблеми і перспективи розвитку інституту державного обвинувачення / В. Долежан // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2011 року) / редкол.: Ю.М. Дьомін та ін. – К. : Національна академія прокуратури України, 2012. – С. 30–34.
11. Зеленко О. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення / О. Зеленко, В. Гутник // Юридичний вісник України. – 2006. – № 11. – С. 8.
12. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : [монографія] / І.В. Рогатюк. – К. : Атіка, 2007. – 160 с.
13. Цакадзе Н.Ч. Підтримання державного обвинувачення в суді – пріоритетна функція прокуратури України / Н.Ч. Цакадзе // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1 (14). – С. 175–179.
14. Яновська О.Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О.Г. Яновська // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 242–245.